

Dr MILIVOJ DESPOT

Titova vojna djela kao izvor za proučavanje primjene i razvoja međunarodnog ratnog prava

Titova vojna djela postala su izvor za izučavanje više vidova narodnooslobodilačkog rata i revolucije na tlu Jugoslavije.¹ Njihovim istraživanjem se dolazi do dragocjenih podataka o tome kako se međunarodno ratno pravo primjenjivalo u narodnooslobodilačkom ratu i u kom pravcu treba raditi da bi se ono progresivno razvijalo. Za primjer uzimam neke dokumente koje je potpisao Tito kao vrhovni komandant oružanih snaga Jugoslavije u ratu i poslije rata i neke događaje u kojima je međunarodno ratno pravo stvaralački primjenjeno. Riječ je o primjeni onih njegovih načela kojima je svrha da se u oružanim sukobima odbrani čovječnost a da tom humanizacijom oružanog sukoba se ne dovodi u pitanje pobjeda u ratu.

Prvi od tih dokumenata je glasovito Naređenje Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije od 8. novembra 1941. godine o postupanju s ratnim zarobljenicima;² drugi dokumenti, odnosno događaji iz 1942, 1943. i 1944. godine, tiču se

¹ Godine 1948. jedno odjeljenje tadašnje Glavne političke uprave Jugoslavenske armije dobilo je zadatak da povodom kleveta pokrenutih poznatim pismima KP Sovjetskog Saveza i Rezolucijom IB, istraži dokumente u Vojnoistorijskom institutu koji bi svjedočili o originalnom načinu i visokom nivou vođenja narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji od 1941. do 1945. godine. Izabrana građa poslužila je svojoj svrsi na različite načine. U to vrijeme radio sam u pomenutom odjeljenju.

Ono što je do danas učinjeno u mnogo širem obimu, ono što je objavljeno ili se priprema za nova izdanja o Titovom cjelokupnom djelu, daleko je premašilo zadatak postavljen 1948. godine.

² Original Naređenja, umnožen na ćirilici, nalazi se u arhivu »Muzeja ustanka 1941« u Titovom Užicu. Jedan primjerak postoji u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu.

primjene nekih pravila međunarodnog ratnog prava o ratnim zarobljenicima, uputstava u vezi sa mogućim pregovorima sa drugom zaraćenom stranom o razmjeni ratnih zarobljenika, prava ratnog zarobljenika na bjekstvo, suđenja ratnim zločincima iz redova ratnih zarobljenika, uslova za prekid vatre, odnosno za obustavu neprijateljstava i drugih pitanja;³ treći predmet ovih razmatranja je Uputstvo oružanim snagama Jugoslavije o primeni međunarodnog ratnog prava od 13. januara 1942. godine.⁴

Još prije donošenja pomenutog Naređenja Vrhovnog komandanta od 8. novembra 1941, praksa drugog svjetskog rata je pružala mnogobrojne dokaze da se ratno pravo nemilice krši. Vojske fašističkih država kršile su ne samo njegove odredbe o sredstvima i načinu ratovanja već, i to bezobzirno, i humanitarna pravila međunarodnog ratnog prava — o zaštiti civilnog stanovništva, naročito na okupiranim teritorijama, i o postupanju sa ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima, vojnim sanitetom i njegovim ustanovama.

Nepoštovanje međunarodnog ratnog prava i danas navodi mnoge na to da potcjenjuju njegovu ulogu, njegovo značenje i njegove mogućnosti. Zato svaki primjer koji je suprotan praksi kršenja i potcjenjivanja pravila međunarodnog ratnog, posebno humanitarnog prava, i svaki primjer nastojanja da se vrijednosti tih pravila ponovo potvrde u vrijeme oružanog sukoba, zaslužuje pažnju. U red takvih primjera ulaze činjenice uzete iz pomenutih izvora.

Ratni zarobljenici, ranjenici i bolesnici

1. Naređenje od 8. novembra 1941. godine donio je drug Tito kao vrhovni komandant, u Užicu, gdje je bilo sjedište Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Prije toga, akcije partizanskih odreda protiv okupatora i njegovih slugu bile su prerasle u mnogim krajevima Jugoslavije u opći ustanak. Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije održao je 26. septembra 1941. godine u Stolicama savjetovanje sa svim rukovodstvima narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. Zbog širine tog pokreta i njegovog konačnog cilja — pobjede nad neprijateljem, bilo je potrebno da se o složenosti vojnih i političkih problema raspravi na zajedničkom sastanku i da se do-

³ Dokumenti o tome nalaze se u Vojnoistorijskom institutu, i objavljeni su u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 10 i 11, odnosno u građi za sabrana djela Josipa Broza Tita.

⁴ Izdanje »Službenog vojnog lista«, Beograd 1972.

nesu odluke o daljem rukovođenju narodnooslobodilačkim ratom u Jugoslaviji. S tim u vezi Glavni štab je bio preimenovan u Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Agresori su na dotadašnje akcije udarnih grupa i partizanskih odreda širom Jugoslavije odgovorili odmazdama koje su bile zločini.⁵ Njemački agresor je odgovorio i prvom neprijateljskom ofanzivom. Ona je počela kada je oružana borba u Srbiji dobila širok zamah i zajedno s oružanom borbom u drugim krajevima Jugoslavije ugrozila pozicije Nijemaca i Italijana kao okupatora. Ta ofanziva ne samo što je značila ogromnu koncentraciju vojske i naoružanja protiv ustanika (ukupno oko 80.000 ljudi), nego je general Franc Beme (Franz Böhme, od druge polovine septembra do 4. decembra 1941. opunomoćeni komandujući general u Srbiji i komandant za Srbiju) 21. septembra 1941. godine naredio svojim trupama da partizanski otpor slome bezobzirno, da spale sva naselja iz kojih se na njih napadalo ili u kojima se nađu oružje i municija, da se svi muškarci od 15 do 60 godina pohvataju i odvedu u koncentracioni logor sjeverno od Save i da se žensko stanovništvo protjera na jug, na planinu Cer.⁶ Zatim, 25. septembra, Beme je izdao još jedno povjerljivo uputstvo potčinjenim mu jedinicama, uputstvo o okrutnom obračunu sa srpskim narodom, s napomenom da se uništi pošto bude saopćeno. U njemu je rečeno »Ako ovdje ne postupimo svim sredstvima i s najvećom bezobzirnošću, naši gubici će se penjati do neizmjernosti. Vaš zadatak je da prokrstarite zemljom u kojoj se 1914. potocima lila njemačka krv zbog podmuklosti Srba, muškaraca i žena; vi ste osvjetnici tih mrtvih. Za cijelu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primjer koji će najžešće pogoditi cjelokupno stanovništvo. Svatko ko postupa

⁵ Kao pravni pojam, zločin znači teško krivično djelo. Taj izraz se univerzalno upotrebljava za bliže određivanje međunarodnih krivičnih djela: zločina protiv mira, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina. U ratnim aktima neprijatelja na tlu Jugoslavije bila je riječ o ratnim zločinima i zločinima protiv čovječnosti, kako su ih već odredile i poznavale pravna nauka i judikatura. Za izvršenje tih krivičnih djela odlučujuće je to da se zločin, odnosno nečovječno postupanje sprovodilo, a nije bilo od značaja da li je svaki izvršilac zločina bio svjestan toga da tim svojim djelom ili propuštanjem teško krši pravila međunarodnog prava. U drugom svjetskom ratu i poslije njega, polazeći od tih pojmova, saveznici su autoritativno izjavljivali i pravno uredili da ratni zločinci moraju krivično odgovarati za svoja nedjela, tj. da im se ima suditi po zakonima zemlje u kojoj su zločine počinili. (Treba vidjeti i Odluku II zasjedanja AVNOJ-a, od 30. XI 1943, o osnivanju državne Komisije za utvrđivanje ratnih zločina koji su izvršili okupator i njegovi saradnici.) Dok je rat trajao odluka o kažnjavanju ratnih zločinaca različito tumačena u pogledu vremena kada se ratnom zločincu može suditi, da li za vrijeme rata ili poslije rata, ali niko nije dirao u njenu suštinu, tj. u to da se mora suditi zarobljenim pripadnicima neprijateljskih oružanih snaga za koje postoje dokazi i svjedoci da su učinili ratne zločine i zločine protiv čovječnosti.

⁶ Podaci o prvoj neprijateljskoj ofanzivi, prema Vojnoj enciklopediji.

blago griješi se o živote svojih drugova. On će biti pozvan na odgovornost, bez obzira na ličnost, i stavljen pred ratni sud.«⁷ U isto vrijeme je njemačka Vrhovna komanda izdala naređenje da se vrše represalije zbog poginulih i ranjenih njemačkih vojnika, i Beme je u vezi s tim naredio: »Bude li gubitaka među njemačkim vojnicima ili folksdojčerima, nadležni teritorijalni komandanti, sve do komandanta puka zaključno, narediće odmah strijeljanje protivnika tako da se strijelja: za svakog ubijenog njemačkog vojnika ili folksdojčera (muškarca, ženu ili dijete) 100 zarobljenika ili talaca; za svakog ranjenog njemačkog vojnika ili folksdojčera 50 zarobljenika ili talaca.«⁸

Već 21. septembra 1941. njemački 125. pješadijski puk, koji se probijao od Beograda ka Valjevu, uz put je pokupio muškarce od 15 do 70 godina i sproveo ih u logore, a nekoliko naselja spalio. Dvadeset četvrtog septembra njemačke oružane snage odgovaraju na partizanski napad na Šabac: pretresaju grad, pljačkaju stanovništvo, ubijaju na desetine ljudi, oko 5000 osoba sprovode 26. septembra u logor, u selo Jarak, a na putu u logor ubijaju još nekoliko stotina tih ljudi. Njemačke operacije u Mačvi bile su praćene strijeljanjem i odvođenjem ljudi u logore. Do 9. oktobra strijeljano je na prostoru Šabac — Loznica oko 1.200 ljudi, a oko 21.440 odvedeno u logore. U nekoliko slijedećih dana broj strijeljanih popeo se na oko 2.000, a odvedenih u logore na oko 22.000. U oktobru su oko Gornjeg Milanovca Nijemci pokupili oko 330 ljudi i većinu strijeljali. Zatim su izvršena masovna krvoprolića strijeljanjem u Kragujevcu: oko 7.000, u Kraljevu oko 5.000 i u Beogradu oko 1.000 ljudi. Utvrđeno je da su do početka decembra 1941. godine njemačke oružane snage na tlu Srbije strijeljale više od 20.000 ljudi.⁹

Nijemci nisu uništili oružane snage ustanka, ali su u toku prve ofanzive protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, uz pomoć

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knj. 1. dok. br. 168.

⁸ Isto, dok. br. 173.

⁹ Isto, dok. br. 203.

¹⁰ Agresori su takve zločine zvali represalijama. A o čemu je riječ? Na borbene akcije udarnih grupa i partizanskih odreda, jedne oružane sile prema drugoj, agresorovoj oružanoj sili, agresor je odgovarao zločinima — teroristički civilno stanovništvo, ubijajući ranjenike, bolesnike i zarobljenike — učesnike narodnooslobodilačkog rata. On je određivao i kvote svojih odmazda (1:50 i 1:100). Pravno, to nisu bile represalije, već zločini.

Pojam represalija je sasvim nešto drugo od onog što je neprijatelj činio protiv boraca Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i civilnog stanovništva. Represalije su vrsta samopomoći, i sastoje se u tome da jedna država, odnosno zaraćena strana, na zlo koje joj je nanijela druga strana uzvraća sličnim zlom, ali se protivpravnost djela učinjenih u tom uzvraćanju isklju-

četnika, ustaša (u Mačvi), ljotićevaca i nedićevih žandarma i oružanih odreda, počinili masovne ratne zločine i zločine protiv čovječnosti.

Takva je bila stvarnost u pogledu odnosa fašističkih oružanih snaga prema međunarodnom ratnom pravu na vojištu Jugoslavije. Vrhovnom štabu su pristizali izvještaji o zvjerskim mučenjima, prebijanjima i ubijanju građana na okupiranom području, partizana i partizanskih kurira koji su padali neprijatelju u ruke.

Moglo se desiti da na takve zločine neprijateljskih vojnika borci Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, spontano odgovore osvetom. Josip Broz Tito je poznao prirodno pravo samozaštite naroda i ljudi koji su postali žrtve terora u oružanom sukobu, naročito kad je u pitanju progonjen čovjek ili ugnjetavan narod. Ali on je znao, kao vrhovni komandant ustaničke vojske i generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, da nekontrolisana osveta nad agresorovim vojnicima i njegovim slugama iz redova domaćih izdajica može nanijeti štetu moralno-političkom liku boraca i učesnika narodnooslobodilačkog rata. On je dalje vidio znajući da bi nekontrolisana osveta mogla podrivati i zasjenčiti kako ciljeve narodnooslobodilačkog rata tako i humanističke ciljeve naše borbe, koji su bili sastavni dio revolucionarne borbe kako ju je Tito vidio. Zato je na surovu stvarnost koju je izazvao neprijatelj odgovorio jednom od mnogih specifičnosti kakvih je još bilo u narodnooslobodilačkom ratu. Kao vrhovni komandant je 8. novembra 1941. donio Naređenje koje je bilo obavezno za sve jedinice i aktiviste narodnooslobodilačkog pokreta, za svakoga ko je bio pod njegovom komandom u Jugoslaviji. U njemu osim ostalog stoji:

»1) Pod pretnjom kazne smrti zabranjuje se odgovarati na te zločine sličnim protumjerama koje nisu dozvoljene u partizanskim redovima:

a) maltretiranje, prebijanje ili bilo kakvo ispoljavanje lične mržnje prema zarobljenicima koji padaju u naše ruke;

čuje, jer je onaj kome se uzvraća grubo kršio pravila međunarodnog ratnog prava. Aktima koje je neprijatelj izvršio protiv boraca Narodnooslobodilačke vojske i civilnog stanovništva nedostajao je taj elemenat isključenja protiv-pravnosti, a osim toga, represalije nisu dopuštene protiv žrtava rata ni u kom slučaju.

Nesavršenost represalija je velika, jer često one ne pogađaju krivce. Još značajnija nesavršenost represalija je u tome što je teško sagledati im kraj. Za oslobodilačku borbu to je ne samo pitanje gubljenja mjere u represalijama već i pitanje očuvanja i razvijanja oslobodilačkih i humanističkih ciljeva kojima takva borba teži. Zato su revolucionarne vojske i kada primjenjuju represalije protiv neprijatelja više privržene međunarodnom pravu koje štiti žrtve rata. Takvim vojskama je bliže shvatanje da ne treba činiti krivo ratnom zarobljeniku, da treba postupiti čovječno sa ranjenikom i bolesnikom, brodolomnikom i civilnim stanovništvom. Kolektivne kazne ne smiju se izricati tim licima ni kao represalije.

...
2) Zarobljeni neprijateljski oficiri i vojnici imaju se stražarno sprovesti najbližim našim partizanskim komandama, koje će onda same preduzeti istragu protiv pojedinaca iz redova zarobljenika za koje se nepobitno dokaže da su vršili bilo kakva zverstva ili nasilja.

...
Naše vojne partizanske jedinice dužne su više od svih strogo da poštuju ratnička pravila i visoko držati neokaljanu zastavu naših herojskih partizanskih odreda Jugoslavije.«

U tom naređenju se izričito ne spominje međunarodno ratno pravo, ali teško je naći bolji dokument o poštovanju njegove suštine, tj. onih njegovih pravila koja propisuju da se sa žrtvama rata i fašističkog terora mora čovječno postupati. U opisanoj stvarnosti, koja je bila nemilosrdna za sve narode Jugoslavije i posebno za borce Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, to naređenje je autoritativan akt, sa sankcijama protiv onog ko ga krši, i smjernicu pripadnicima Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije o postupanju. Ta je činjenica značajna zbog toga što dokazuje koliko su partizanski propisi ujedinjavali ideje o represiji i prevenciji radi suzbijanja kriminala i isticanja moralno-političkih vrijednosti koje čine snagu ustaničke vojske. Zato Naređenje komandanta od 8. novembra 1941. nije idealističko zauzimanje za čuvanje pravnih normi samo zato što one postoje kao norme ponašanja u ratu; ono je pristup ratnoj stvarnosti s etičkih pozicija Komunističke partije Jugoslavije, koja je organizirala ustanak i bila odgovorna za pobjedonosni svršetak narodnooslobodilačkog rata. Iz njega se vidi karakter vojske kojoj je bilo upućeno. Sa šireg gledišta, ono govori i o tome da snagu prava, koje u međunarodnim odnosima ima važnu ulogu, čine ne samo njegove institucije već i odnos ljudi prema njegovim normama pod uslovom da su te norme nastale kao životna potreba. Tako je Naređenje od 8. novembra 1941. godine otvorilo jedno pitanje koje je i danas aktuelno — kako prevladati slabosti međunarodnog, pa i međunarodnog ratnog prava, i kako ga učiniti efikasnim sredstvom za unapređivanje međunarodnih odnosa u miru.

Poslije drugog svjetskog rata su prevazilaženju tih slabosti znatno doprinijeli međunarodni ugovori u kojima su odlučnije inkriminirani ratni zločini i kojima je stvoren efikasniji sistem kontrole nad primjenom međunarodnog ratnog prava i propisane su strože sankcije i dosljedniji postupak u gonjenju najtežih ratnih krivaca. Ali stvarnost na ratištima po njegovom okončanju i dalje je vapila za tim da se međunarodno ratno pravo poštuje, i pitanje njegove

primjene, barem u pogledu zaštite ratnih žrtava, ostaje jedno od najvažnijih pitanja odnosa prema međunarodnom ratnom pravu.¹¹

2. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanski odredi Jugoslavije imali su marta 1943. godine u svojoj vlasti, osim Italijana, i više desetina njemačkih vojnika, podoficira, oficira i stručnjaka za ratnu privredu.

Poslije uspješno izvedenog protivudara na njemačko-ustašku grupaciju kod Gornjeg Vakufa (početkom marta 1943) i nakon prodora glavnine snaga Narodnooslobodilačke vojske preko Neretve, Vrhovni štab NOV i POJ je poveo pregovore s njemačkom komandom o razmjeni ratnih zarobljenika. Oni su vođeni marta i aprila 1943. u Gornjem Vakufu, Sarajevu i Zagrebu, mada je sličnih pregovora bilo i ranije, jer su za to bile zainteresirane obje zaraćene strane. Vrhovni štab je nastojao da razmjenom ratnih zarobljenika oslobodi iz zatvora i koncentracionih logora zarobljene pripadnike NOV i POJ i druge istaknutije učesnike narodnooslobodilačkog rata. Tako se u ljeto i u zimu 1942. pregovaralo radi razmjene zarobljenih i uhapšenih učesnika narodnooslobodilačkog rata za njemačke i domobranske vojnike i oficire i njemačke vojnoprivredne stručnjake zarobljene u Livnu, Jajcu, Bihaću i Sitnici. Ti pregovori su bili prekinuti u januaru 1943, kada su počele udružene vojne operacije protiv Narodnooslobodilačke vojske u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni radi uništenja jedinica Narodnooslobodilačke vojske, posebno vojnog i političkog rukovodstva koje je rukovodilo narodnooslobodilačkim ratom. Ali, obje strane su i dalje bile zainteresirane za razmjenu zarobljenika. Kada je početkom marta 1943. u bici na Neretvi, bio zarobljen, osim ostalih, njemački major Artur Štreker (Arthur Strecker), komandant 3. bataljona 738. puka, Nijemcima je bilo stalo do toga da ga razmjenom oslobode iz zarobljeništva, i pregovori o razmjeni ratnih zarobljenika su obnovljeni i vođeni od 11. marta do sredine aprila 1943. Rezultat je bila razmjena desetina zarobljenika.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito se tu poslužio jednom ustanovom međunarodnog prava, u ratu često primjenjivanom, takozvanim kartelom, tj. sporazumom zaraćenih strana o razmjeni ratnih zarobljenika. U međunarodnom pravu kartel je ugovor, sporazum kojim se često uređuju neki odnosi nastali

¹¹ Vidi naročito rezultate Diplomatske konferencije za progresivni razvoj i ponovnu potvrdu međunarodnog humanitarnog prava o oružanim sukobima, Ženeva 1974—1977, na kojoj su donijeti: Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) i Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II). SFR Jugoslavije je ratificirala oba Protokola (»Sl. list SFRJ«, Međunarodni ugovori, br. 16/78 od 28. decembra 1978).

u vezi s ratnim stanjem. To je potrebno naglasiti da se ne bi jednom pregovoru kojem je cilj da se prihvataju parlamentari i razmjene ratni zarobljenici dalo značenje pregovora o drugim i drugačijim sadržajima. Delegati Vrhovnog štaba u tim pregovorima subjektivno su bili u političkom i moralnom preimućstvu nad neprijateljem koji je napao našu zemlju, a pravno obje strane su pregovarale kao ravnopravni opunomoćenici svojih komandi. Delegati Vrhovnog štaba su predstavljali stvarnu, postojeću zaraćenu stranu, mada još formalno nepriznatu, i tražili su da pripadnicima Narodnooslobodilačke vojske i drugim učesnicima narodnooslobodilačkog rata koji su pali u zarobljeništvo neprijatelja s kojim se pregovara prizna pravo na postupanje prema njima po Haškim i Ženevskim ratnim konvencijama.

Ima više dokumenata o tom pitanju koji svjedoče o Titovoj brizi da se korišćenjem kartela kao oblika dodira s neprijateljem razmjenjuju pripadnici neprijateljskih oružanih snaga koje su zarobile jedinice Narodnooslobodilačke vojske za zarobljene učesnike narodnooslobodilačkog rata.

Posebno značenje ima Titov stav u Uputstvu Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o razmjeni ratnih zarobljenika od 5. novembra 1943.¹² Tu Tito zahtijeva da se od neprijatelja traži da svim civilima koje hapsi kao pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno učesnike narodnooslobodilačkog rata, prizna svojstvo ratnih zarobljenika, a ne da ih smatra taocima. Tito u tom dokumentu energično zahtijeva da neprijatelj poštuje pravila međunarodnog ratnog prava o ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima, da se to s njim i napismeno utvrdi i da mu se stavi do znanja da nije zaboravljeno kako je kršio pravila međunarodnog prava kada je ubijao naše ranjenike u maju i junu 1943. godine.

Kao što ćemo kasnije vidjeti (u vezi sa jednim drugim pitanjem iz ovog rada), stanovište da status borca ima svaki građanin koji sudjeluje u oružanom otporu protiv agresora danas je postalo razumljivo. Ali to je postalo razumljivo poslije izvjesnog progressa u razvoju međunarodnog ratnog prava. Tada, dakle 1943. godine, za Nijemce je više od međunarodnog prava vrijedilo njihovo pravilo »Kriegsräson geht vor Kriegsmanier«, tj. da su razlozi koje rat diktira jači od pravila ponašanja u ratu. Nasuprot tome, Tito se zauzimao za još veću snagu i dosljedniju vladavinu pravde. Radio

¹² To pokazuju depeše br. 1304 i 1305 od 5. novembra 1943, koje je Vrhovni štab NOV i POJ, kao uputstvo o tom pitanju, uputio Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske. Original u arhivu Vojnoistorijskog instituta (knjiga depeša GŠ NOV i POH).

je to kao ličnost koja shvata neminovnost promjena stvari u ljudskim i međunarodnim odnosima i kritikuje vladavinu isključivo vojne potrebe. Stanovište da su razlozi koje rat nalaže jači od ratnog prava za njega je bilo neprihvatljivo, jer bi, u dosljednoj primjeni, vodilo negiranju svakog prava. Tito je zahtijevao da se na autoritativan način zaštite borci i da se neprijatelj privoli na to. U borbi za slobodu zemlje, koja je već bila shvaćena kao općenarodna borba, svaki građanin mogao je da pruži otpor neprijatelju. Ako to učini, on je borac, i Tito zahtijeva: »Sva civilna lica koja oni (neprijatelji) hapse smatramo kao zarobljenike, a ne kao taoce«.

Ta Titova formulacija iz navedene depeše prethodi još jednoj velikoj pravnoj noveli koju postojeće međunarodno pravo izričito propisuje. Uzimanje talaca zapriječeno je izričitom zabranom. Ono je zabranjeno i kao represalija. Ta zabrana je apsolutna i njeno kršenje je ratni zločin.¹³

3. U narodnooslobodilačkom ratu Tito se je izjasnio o jednom posebnom pravu ratnog zarobljenika, o njegovom pravu na bjekstvo. Mada je to pravo i ranije postojalo, po običajnom pravu i po ratnim konvencijama, danas se o pravu ratnog zarobljenika na bjekstvo govori i kao o jednom od više vidova ljudskih prava koja su najšire proglašena deklaracijom o ljudskim pravima (Ujedinjene nacije, 1948) i stipulirana međunarodnim ugovorima. U ratnim konvencijama to je pravo priznato i onom ratnom zarobljeniku¹⁴ koji je pokušao da pobjegne a nije uspio u tome, i predviđene su izvjesne olakšice da bi se zaštitio od srdžbe onoga ko ga je držao u svojoj vlasti.¹⁵

Godine 1942. u ratno zarobljeništvo Narodnooslobodilačke vojske pao je i dr Đovani Bava (Giovanni Bava), pripadnik italijanskih oružanih snaga, veoma sposoban hirurg. Od njega se tražilo da liječi ranjene i bolesne pripadnike Narodnooslobodilačke vojske, i on je to savjesno radio. Ipak, dva-tri puta je pokušao da pobjegne, da se vrati svojim, iako se s njim postupalo ispravno, pa je uživao i izvjesne povlastice. Prvi pokušaji da pobjegne nisu mu uspjeli, patrole su ga hvatale i vraćale. Neki su na njega bili ogorčeni i pitali se šta da rade s njim. O tome je čuo i Tito, pa je Bavin slučaj pro-

¹³ Zajednička odredba člana 3, stav 1, tač. 1b sve četiri Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12. avgusta 1949, i posebno čl. 34. i 147. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata, i čl. 20; 75. stav 2c i 85. stav 5. Protokola I.

¹⁴ Vidi u vezi s tim pitanjem Briselsku deklaraciju (1874) IV, V Hašku konvenciju i njen Pravilnik (1907), II Ženevsku konvenciju (1929) i posebno Ženevsku konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima, čl. 42; 66. st. 1; 91; 92. st. 1. i 3; 83, 94. i 122. st. 5. i 9.

¹⁵ Isto, čl. 92; 93. i 94.

komentirao kao pravo ratnog zarobljenika da bježi iz zarobljeništva. Doktor Bava je najposlije uspio da pobjegne. Da je bio shvaćen u tom svom ljudskom pravu pokazalo se i poslije rata, kada je odlikovan za zasluge učinjene Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.¹⁶

Titov stav da su pokušaji bjekstva čovjeka koji je pao u ratno zarobljeništvo njegovo ljudsko pravo, ponovo je potvrđen poslije rata međunarodnim pravnim aktima najvišeg ranga.

4. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, maršal Tito, donio je 6. decembra 1944. u oslobođenom Beogradu, u vrijeme vojnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije, i Naredbu o postupanju s ratnim zarobljenicima.¹⁷ Oslobođenjem većeg dijela Jugoslavije bili su stvoreni još povoljniji uslovi za dalje vođenje narodnooslobodilačkog rata. Izgrađen sistem narodne vlasti i vojnopozadinskih ustanova omogućavao je da se pristupi planskoj mobilizaciji ljudstva radi popune postojećih i formiranje novih jedinica, a poboljšani su bili i uslovi za njihovo materijalno i tehničko opskrbljivanje. Brojno stanje Narodnooslobodilačke vojske znatno se povećalo i bilo je u neprekidnom porastu. Od januara do marta 1945. godine, ona će imati četiri armije, ratnu mornaricu, korpus narodnog oslobođenja i dvije vazduhoplovne divizije, ukupno oko 800.000 boraca.¹⁸

Pod udarcima Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja će se u to vrijeme nazvati Jugoslavenska armija, njemačka vojna sila na jugoistoku Evrope postepeno se rušila. Nastupiće razdoblje njenog slamanja na jugoslavenskom ratištu, jednom od važnih sektora cjelokupnog savezničkog fronta. U tim operacijama postalo je aktuelno i pitanje postupanja s mnogobrojnim ratnim zarobljenicima koji su dolazili pod vlast Jugoslavenske armije.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito donio je tada navedenu naredbu o postupanju s ratnim zarobljenicima, koja je glasila: »Sa svim zarobljenicima ima se postupati po međunarodnom pravu. Za

¹⁶ O doktoru Đovaniju Bavi izvanredna su svjedočenja dali: dr Gojko Nikoliš u svojoj knjizi »Memoari — korijen, stablo, pavetina«, Zagreb, 1980, i dr Saša Božović u knjizi »Tebi, moja Dolores«, Beograd, 1979.

Jedno shvatanje naroda u Crnoj Gori o tome kako se treba odnositi prema ratnom zarobljeniku ispričao je marta 1981, u emisiji RTV Titograd, prof. dr Đani Popović navodeći riječi svoje majke: »Ne čini zla nejači, i ne sudi krivo ratnom zarobljeniku«.

¹⁷ Original Naredbe nalazi se u Vojnoistorijskom institutu, u knjizi depeša Vrhovnog komandanta NOVJ.

¹⁸ Podaci prema Vojnoj enciklopediji.

svako odstupanje od ovoga i kršenje mojih naređenja najstrože ću postupati. Ratne zločince izvoditi pred vojne sudove».

U toj naredbi pozivanje na međunarodno pravo je izričito. Ali, naročito značenje te naredbe vidimo ne toliko u tome što se Vrhovni komandant u njoj izričito poziva na međunarodno pravo već prvenstveno u tome što tom naredbom on ponovo potvrđuje stav da su pravila međunarodnog ratnog prava o postupanju s zarobljenim neprijateljem obavezna pravila. Toga stava se vojska pod Titovom komandom držala od svog postanka. Samo izuzetne okolnosti mogle su da potisnu značenje tog pitanja u protekle tri i po godine ratovanja protiv najsurovijeg neprijatelja naroda Jugoslavije, ali sam stav nije izmijenjen. Ni surovost tog neprijatelja u toku tih godina nije dovela do napuštanja stava Vrhovnog komandanta o postupanju s ratnim zarobljenicima. Moralno-politička snaga njegove armije očitovla se i u tome što je neprekidno visoko držala zastavu čovječnosti, a na to ju je Vrhovni komandant Tito pozvao još u novembru 1941.

U tadašnjim uslovima bilo je moguće izvoditi ratne zločince pred vojne sudove, i Naredba od 6. decembra 1944. obavezuje da se oni ratni zarobljenici koji su izvršili ratne zločine predaju nadležnim pravosudnim organima kako bi im se sudilo. Ideja o kažnjavanju ratnih zločinaca iz drugog svjetskog rata na području na kojem su izvršili zločin istaknuta je u Moskovskoj deklaraciji donijetoj godinu dana ranije, na Moskovskoj konferenciji (od 19. do 30. oktobra 1943). Navedena naredba vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, kao akt komandovanja i akt pravne regulative, bila je primjer kako jedna saveznička sila ostvaruje Moskovsku deklaraciju.

Obustava neprijateljstava

Tito je 14. avgusta 1943, u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, uputio zanimljivo naređenje Glavnom štabu NOV i PO Slovenije da preko oficira za vezu Viliijema Džonsa (William Jones) saopšti savezničkoj vrhovnoj komandi za Sredozemlje kakvi će se zahtjevi postaviti komandi italijanskih oružanih snaga u Sloveniji. Bila je posrijedi ratna situacija uoči očekivane kapitulacije fašističke Italije, i Tito je u tom naređenju naveo nekoliko postavki za sporazum o obustavi neprijateljstava između Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i italijanskih oružanih snaga kao međunarodno-pravnom aktu. Jedna od njih bila je obaveza italijanske strane da

na okupiranoj teritoriji ne izvrši ni jedan akt nasilja nad narodom Slovenije.¹⁹

Istog dana Tito je obavjestio CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske o uslovima za sklapanje primirja sa italijanskim oružanim snagama na tlu Jugoslavije i postavio zahtjev da u ime AVNOJ-a, ZAVNOH-a i Osvobodilne fronte hitno počnu radio-emisije. Tito u tom naređenju naglašava koje su bitne postavke za eventualni međunarodni akt o primirju sa oružanim snagama Italije, koje su zatečene na tlu Jugoslavije. Jedna od bitnih bila je obustava neprijateljstva između tih snaga i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, druga — ili okretanje tih italijanskih snaga protiv Nijemaca ili predaja oružja Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i napuštanje jugoslavenske teritorije. U tim aktima nema nikakvog osvetničkog stava iako je italijanska fašistička vojska bila izvršila mnoge zločine na jugoslavenskom tlu.

Zahvaljujući takvom stavu vrhovnog komandanta Tita, već u septembru i oktobru 1943. godine bilo je u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije blizu deset italijanskih partizanskih brigada, u kojima se borilo više hiljada bivših pripadnika italijanske vojske.

Kodifikacija međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama Jugoslavije

1. Vrhovni komandant maršal Tito donio je 13. januara 1972. godine »Uputstvo oružanim snagama Jugoslavije o primeni međunarodnog ratnog prava«. To je bio jedan vid izvršavanja međunarodnih obaveza Jugoslavije u miru, a Uputstvo ima više značenja.

Prvo, njime se potvrđuje da Jugoslavija kao član međunarodne zajednice prihvata pravila međunarodnog prava, pa i ratnog. Još od Četvrte haške konvencije o zakonima i običajima ratovanja na kopnu — iz 1899, odnosno 1907. godine — države koje priznaju tu konvenciju bile su obavezne da daju svojim oružanim snagama uputstva o ratovanju s gledišta međunarodnog prava. Trebalo je da ona budu u skladu s Pravilnikom o zakonima i običajima ratovanja na kopnu, koji je prilog Četvrtoj haškoj konvenciji. Jugoslavija nije bila ratificirala Četvrtu hašku konvenciju s navedenim pravilnikom, ali za nju su ta konvencija i njen pravilnik međunarodni

¹⁹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 10, Dokumenti Vrhovnog štaba NOVJ, 1943, str. 207.

ugovori čija su pravila prerasla u običajno pravo i nisu prevaziđena pravom kasnijeg datuma niti su suprotna Povelji Ujedinjenih nacija. Bilo je potpuno u skladu s ispoljenim odnosom prema međunarodnom ratnom pravu da i Jugoslavija donese takva uputstva, i Vrhovni komandant ih je propisao.

Drugo, u suvremenom pravnom poretku međunarodne zajednice napadački rat je zabranjen i predstavlja najveći zločin protiv mira i međunarodne zajednice. Ali, od drugog svjetskog rata naovamo takvi ratovi se vode u nekim područjima svijeta. Koliko puta su takve pojave mogle prouzrokovati kriznu situaciju u cijelom svijetu. Zato je pravo svake zemlje da se organizira za odbranu od eventualne agresije. Po međunarodnom pravu, svaki narod ima pravo da brani svoju slobodu i nezavisnost svim sredstvima i načinima borbe koji su mu dostupni i nisu zabranjeni ratnim pravom. Može se osnovano tvrditi da međunarodno pravo podstiče odbranu od agresije. Ono pruža zaštitu i građanima koji se spontano odupiru napadaču, a pripadnikom oružanih snaga smatra svakog ko se u odbrambenom i oslobodilačkom ratu bori protiv napadača, pojedinačno ili kao pripadnik vojne jedinice ili pokreta otpora. Takav borac jedino mora otvoreno da nosi oružje neposredno prije napada na neprijatelja, i u postupanju sa zarobljenim neprijateljem mora se držati pravila međunarodnog ratnog prava koja uređuju postupanje s ratnim zarobljenicima, ranjenicima i bolesnicima.²⁰

Treće, oduvijek je ustavno načelo nove Jugoslavije bilo ono koje je u članu 210. proglasio i Ustav SFR Jugoslavije od 12. februara 1974. da su organi i građani Jugoslavije dužni da izvršavaju i poštuju međunarodne obaveze koje je Jugoslavija uzela na sebe. Među njima su i obaveze iz konvencija o ratnom pravu. Zakon o narodnoj odbrani ih je bliže razradio.

Kontinuitet između pomenutog naređenja vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita od 8. novembra 1941. i Uputstva koje je predmet ovog razmatranja vidi se u tome što ti propisi obavezuju sve pripadnike oružanih snaga Jugoslavije da poštuju pravila međunarodnog prava o čovječnom postupanju s ranjenim i zarobljenim neprijateljem, i to »uvijek i pod svim okolnostima«. Ne ispituje se da li ta obaveza zavisi od reciprociteta. Ona postoji i onda kad je se neprijatelj, iako je općepriznata, ne drži.

2. Radi boljeg shvatanja Uputstva treba poći od nekih odredaba Ustava SFR Jugoslavije. Ideje tih odredaba, kao doktrina odbrane Jugoslavije, postojale su i prije proglašenja novog ustava.

²⁰ Vidi Protokol I.

To su odredbe iz člana 238. o kapitulaciji i okupaciji i iz člana 240. stav 3. o tome ko se, po Ustavu, smatra pripadnikom oružanih snaga Jugoslavije. Prema tim odredbama, niko nema pravo da prizna ili potpiše kapitulaciju niti da prihvati ili prizna okupaciju Jugoslavije ili njenog pojedinog dijela. Niko nema pravo da spriječi građanina Jugoslavije da se bori protiv neprijatelja koji je napao Jugoslaviju. Takvi akti bi bili protivustavni i kažnjavali bi se kao izdaja zemlje. U ratu protiv napadača može se sudjelovati kako u oružanoj borbi tako i u drugim oblicima otpora. To proizilazi i iz navedene ustavne odredbe 240, stav 3, da je pripadnik oružanih snaga SFR Jugoslavije svaki građanin koji s oružjem ili na drugi način sudjeluje u pružanju otpora napadaču.

Međunarodno pravo poznaje ustanovu kapitulacije, ali ostavlja unutrašnjem pravu da se prema njoj samostalno odnosi. Da li će građanima jedne zemlje, posebno vojnim strješinama, biti dopušteno ili zabranjeno da kapituliraju i da traže postupak po međunarodnom ratnom pravu, to određuje unutrašnje pravo svake zemlje. Ono im jedino ne smeje zabraniti da prihvate neprijateljevu kapitulaciju, već da borbu moraju voditi do istrebljenja. To bi bilo protivno međunarodnom ratnom pravu. Ustavna zabrana kapitulacije nije protivna međunarodnom pravu.

Kada je o ratnoj okupaciji riječ, za nas je od prvenstvenog značaja ono što je Komunistička partija Jugoslavije s Titom na čelu godine 1941. istakla u svojim strateškim ciljevima pripremajući narod za oružani ustanak i narodnooslobodilački rat. To je misao o pravu naroda da ne bude pokoran zavojevaču, već da mu se odupre i da se bori protiv njega do pobjede.²¹ Ako narod borbom onemogućiti zavojevača da uspostavi okupaciju, okupacije nema. Ona bi postojala samo kada bi se uspostavila u stvarnosti, a ako je nema u stvarnosti, ako je opštenarodnom borbom razbijena, nema je ni u stvarnosti ni po pravilima međunarodnog prava. Međunarodno pravo ne obavezuje narod zauzetog područja da bude pokoran zavojevaču. Naprotiv, ono ga mnogim svojim pravilima podstiče na borbu protiv njega. To znači da ni ustavna zabrana prihvatanja ili priznanja okupacije Jugoslavije ili njenog pojedinog dijela nije suprotna međunarodnom pravu. Naprotiv, ona je s njime u skladu.

Ustav SFR Jugoslavije daje status borca svakom građaninu koji s oružjem ili na drugi način sudjeluje u pružanju otpora napadaču. Moguće je boriti se ne samo u sastavu jedinica Jugoslovenske narodne armije i teritorijalne odbrane već i izvan njega — s oružjem

²¹ Vidi: Vladimir Bakarić, intervju uz 30. godišnjicu pobjede nad fašizmom i oslobođenja Jugoslavije, »Komunist« od 24. 4. 1975.

ili na drugi način. To pravno uređenje odbrane Jugoslavije izraz je potreba koje odgovaraju savremenoj stvarnosti u međunarodnim odnosima, ako bi došlo do rata. Kad se brani zemlja u opštenarodnoj odbrani sudjeluje svo stanovništvo. Ono podnosi ratni teret, a on može da ima različite oblike, te zaštita onih koji brane zemlju mora biti predviđena za različite okolnosti.

Ustav određuje tko čini oružane snage SFR Jugoslavije, u njih uvodi svakog građanina koji se s oružjem ili na drugi način bori protiv napadača, i na taj način tumači odredbu međunarodnog prava o tome ko se smatra pripadnikom oružanih snaga u općenarodnom odbrambenom ratu. Takav pripadnik oružanih snaga, ako bi bio zarobljen, smatra se borcem i po međunarodnom pravu. Njegova obaveza je da se i sam drži međunarodnog ratnog prava u postupanju sa zarobljenim neprijateljem. Uputstvo izražava tu koncepciju.

Bilo je i objektivne potrebe za donošenjem Uputstva. Jugoslaviju obavezuju pravila međunarodnog prava, ali vojne starješine ne mogu, ili ne mogu uvijek, znati sve što je propisano konvencijama ili što nalaže međunarodno običajno pravo. Teško da vojni starješina može znati kako treba tumačiti propis koji je prihvaćen s rezervom ili uz koji je dato neko tumačenje kada se o njemu glasila. Uputstvo je donijeto i zato da se olakša vojnom starješini poznavanje međunarodnog prava i u slovu i u suštini.

Polazeći od svega toga, značenje, uloga i domašaj Uputstva koje je propisao vrhovni komandant maršal Tito jasniji su. U njemu su utvrđena ta općepriznata načela međunarodnog prava: ratne akcije mogu se usmjeriti samo protiv oružanih snaga i drugih neprijateljevih vojnih objekata; zabranjene su ratne akcije kojima se nanose patnje i koje izazivaju žrtve i razaranja što nisu neophodni za postizanje vojnog cilja; učesnice u oružanom sukobu nemaju neograničeno pravo izbora sredstava i načina ratovanja; pravila međunarodnog ratnog prava primenjuju se i prema neprijatelju koji ih ne poštuje, ali je dopušteno, pod određenim uslovima, da se protiv takvog neprijatelja primijene represalije i druge sankcije.

Uputstvo je važan instrument za sprečavanje teških povreda međunarodnog ratnog prava. To se vidi iz poglavlja u kom se govori o sprečavanju takvih povreda i o krivičnoj odgovornosti za ratne zločine. Njime se uređuje: sprečavanje i kažnjavanje teških povreda ratnog prava kao opća dužnost država; odgovornost strana u sukobu zbog povreda pravila ratnog prava; lična odgovornost zbog povreda ratnog prava; odgovornost za postupke potčinjenih i odgovornost za povrede ratnog prava izvršene po naređenju pretpostavljenog. Tu su razradene i mjere za sprečavanje povreda ratnog prava (protesti,

objavljivanje činjenica, represalije) i pitanja u vezi s krivičnom odgovornošću za ratne zločine i druge teške povrede ratnog prava. Propisan je postupak o izručivanju izvršilaca i o suđenju izvršiocu ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Domašaj Uputstva vrhovnog komandanta maršala Tita u izgrađivanju vojnih starješina pokazuju odredbe o njihovoj mogućoj odgovornosti za postupke potčinjenih, ako potčinjeni krše ratno pravo. Vojni starješina je odgovoran za povređivanje ratnog prava i onda kad je znao da jedinice koje su mu potčinjene i druge jedinice ili pojedinci pripremaju izvršenje takvih povreda, a on nije preduzeo potrebne mjere da ih u tome spriječi onda kada je to bilo moguće. Vojni starješina može odgovarati i kao saučesnik ili podstrekač ako je labavim održavanjem discipline ili na taj način što nije preduzeo potrebne mjere protiv potčinjenih koji krše ratno pravo, omogućio da potčinjeni mu pojedinci ili jedinice ponove takva djela. Odgovoran je i vojni starješina koji zna da je ratno pravo povređeno a ne prijavi izvršioca, bez obzira na to da li su međunarodno ratno pravo kršile njegove jedinice ili je to učinio neko drugi.

Uputstvo se izjašnjava i o oružjima koja nanose patnju, o načinima borbe i raznim zloupotrebama do kojih dolazi u oružanom sukobu.²² U njemu su sva pitanja međunarodnog prava tako obrađena i protumačena da pripadnicima oružanih snaga Jugoslavije bude jasno kako se u kojoj prilici međunarodno ratno pravo mora primijeniti.

Zaključak

Naređenje vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita od 8. novembra 1941. i druge navedene naredbe i akti donijeti su u ratu i zato su kratki i jezgroviti, a imperativ im je da se sa zarobljenim neprijateljem mora postupati čovječno. Iz njih se vidi da se i neka druga pitanja u ratu mogu urediti, a da se time pobjeda ne dovodi u pitanje.

Uputstvo oružanim snagama Jugoslavije o primjeni međunarodnog ratnog prava donijeto je u mirnodopskim uslovima i to je moderna kodifikacija ratnog prava.

Kada se svi navedeni dokumenti i akta razmatraju u njihovoj povezanosti, pokazuju se izvjesne stvari koje nadmašuju njihove

²² Uputstvo ima preambulu i 474 tačke, sistematski raspoređene u četiri dijela: zajedničke odredbe za oružani sukob na kopnu, u vazduhu i na moru (12 glava); posebne odredbe za oružani sukob u vazduhu (7 glava); posebne odredbe za oružani sukob na moru (8 glava), i završne odredbe.

pojedinačne osobenosti. Može se slobodno reći da su u njima, što se ratnih dokumenata tiče, izražene i neke odavno ostvarene ideje za koje se danas smatra da predstavljaju progresivni razvoj međunarodnog ratnog prava.

Čovječnost kao sadržaj i misao vodilja ratnih dokumenata nije istaknuta kao ideal, kao daleki cilj kojem se teži, nego kao stvarnost u strategiji i konkretnim akcijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U Narodnooslobodilačkoj vojsci, kako to proizlazi iz navedenih Titovih naredaba i drugih akata, čovječnost njenih boraca nije umanjivala njihovu borbenost, niti je njihova borbenost dovela do toga da se potpuno zaboravi na humanost u postupanju s ratnim žrtvama.

To iskustvo je dragocjeno svakom ko prati međunarodna nastojanja preduzeta u posljednjih tridesetak godina da bi se međunarodno ratno pravo razvilo, s tim da se potvrde naročito njegove humanitarne odredbe.²³ Ratne naredbe i uputstva Josipa Broza Tita su historijski dokaz o tome da čovječno postupanje s ratnim žrtvama ne ugrožava pobjedu nad neprijateljem. U idejama tih dokumenata otkrivamo načelo da vojna potreba ne mora bezobzirno potisnuti načelo humanosti.²⁴ Zajedno s Uputstvom, koje ne prepričava međunarodno ratno pravo već ga stvaralački razrađuje, svi ti dokumenti su, možda, malo poznati, ali su uvjerljivi dokazi o tome da međunarodno ratno pravo može da se razvija i u uslovima savremenih oružanih sukoba.²⁵

Dokumenti iz vojnih djela Josipa Broza Tita pokazuju i to da se kod nas ne može govoriti o izvorima ratnog prava a da se ne istra-

²³ Od tog vremena poteklo je više inicijative za ponovnu potvrdu i razvoj međunarodnog humanitarnog prava o oružanim sukobima. Vidi: Juraj Andrassy, Ratno pravo opet na dnevnom redu, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1955, br. 3, str. 417—420; Milan Bartoš, Evolucija međunarodnog ratnog prava, »Narodna armija«, 1955, br. 838—842; Milan Bartoš, Nove tendencije ratnog prava, *Međunarodna politika*, 1969, br. 468, str. 26—28; Milivoj Despot, Razvoj ratnog prava u savremenim uslovima — Simpozijum o Lenjinu, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1970, knj. IV, str. 415—422.

Treba ukazati i na ove događaje: Godine 1965 — Dvadeseta konferencija Crvenog krsta u Beču; 1968 — Konferencija UN o pravima čovjeka u Teheranu; 1969 — Dvadeset prva konferencija Crvenog krsta u Istanbulu; od posebnog značaja su i rezolucije Generalne skupštine UN, broj 2444 (XIII) i broj 2597 (XXIV). Kao akteri tih inicijativa djelovali su uporedno Međunarodni komitet Crvenog krsta i Ujedinjene nacije.

²⁴ Juraj Andrassy, Vojna potreba i ratno pravo, *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za filozofiju i društvene nauke*, Zagreb 1960, str. 163—200.

²⁵ Pomenuta Diplomatska konferencija o humanitarnom pravu, koja je juna 1977. završila rad donošenjem dvaju navedenih protokola (v. bilješku 11), može se smatrati uspjelom i zbog toga što je raspravljala o nekim idejama o zaštiti žrtava agresije koje su ranije bile odbacivane i pretvorila te ideje u međunarodnu pravnu normu.

že i Titove ratne naredbe, njegovi radovi o narodnooslobodilačkom ratu i koncepciji opštenarodne odbrane Jugoslavije. U Titovim vojnim radovima koji se tiču ratnog prava nalazimo i ono što je tada postojalo u međunarodnom ratnom pravu i elemente koji su anticipirali njegov progresivan razvoj. Njihovim istraživanjem dolazimo do zaključka da su primjena i razvoj međunarodnog ratnog prava samo na prvi pogled dvije različite stvari. Bez primjene i poštivanja postojećih pravila međunarodnog ratnog prava teško se može zamisliti njihov progresivan razvoj. Razmatrani dokumenti su značajni za proučavanje *primjene* prava koje je postojalo u vrijeme drugog svjetskog rata i ulaze u područje i vrijeme poslijeratnih procesa, kada se krenulo ka progresivnom razvijanju međunarodnog ratnog prava. Spajanjem njegove *primjene i razvoja* spajamo proučavanje problema ratnog prava (služeći se primjerima iz prošlosti) sa istraživanjima novih, sadašnjih i mogućih budućih situacija u kojima se mogu naći manje zemlje ako bi njihova sloboda bila ugrožena agresijom. Navedeni dokumenti daju argumente za dalje progresivno razvijanje pravnih pravila o eventualnoj humanizaciji oružanog sukoba, a za to su zainteresovani svi borci koji brane svoju zemlju od agresije ili se bore za njeno i svoje oslobođenje.